

Europica varietas or A brief account of the various things seen and heard by Márton Szepesi Csombor, Kassa, printed by János Festus, 1620

English translation by Bernard Adams, Budapest, Corvina, 2014, 196 l.

Habent sua fata libelli. Amikor jó hatvan évvel ezelőtt először olvastam Szepesi Csombor Márton színes, élvezetes úti beszámolóját, nem sejtettem, hogy egyszer még angol fordításban fogom viszontlátni a sokfelé peregrináló magyar ifjú kalandjait. Ez most, több mint 400 évvel a könyv első kiadása után megtörtént, s maga a tény nyilvánvalóan minden filológus örömeire szolgál. Mivel az alábbiakban főként a fordítással és a fordítói jegyzeteléssel kapcsolatos kritikai észrevételeimről lesz szó, a „hazánk híre a nagyvilágban” keltette lelkesedést inkább az erre szakosodott közírókra hagyom.

Szepesi Csombor Márton életéről és fő művéről a szerző műveinek 1968-os megjelenése óta elég sokat tudunk. (Vö. SZEPSI CSOMBOR Márton *Összes művei*, s. a. r. KOVÁCS Sándor Iván, KULCSÁR Péter, Bp., Akadémiai, 1968 [Régi Magyar Prózai Emlékek, 1]. A továbbiakban erre a kritikai kiadásra *Szepesi Csomborként* utalok, az angol fordítást pedig mint *Adamst* fogom emlegetni.) Az első jelentős magyar útleírás szerzője részben naplójegyzetekből, részben pedig már a korában elérhető kozmográfiai irodalom alapján dolgozott, s így például sok földrajzi információt vett át Sebastian Münster *Cosmographia universalis* című, számos kiadást megért művéből. Ezért, de nem csupán ezért könyvének legérdekesebb részei személyes tapasztalatait, amelyek nemegyszer felülírják előítéleteit, illetve módosítják elvárásait. A magyar olvasót külön érdekelhetik azok az összehasonlítások,

amelyeket Szepesi Csombor fél szemmel hazai tapasztalatai alapján tesz – ezek általában érzékletesek, s ha helyenként kissé naivak, mégis perspektívát nyitnak olyan korabeli magyarok előtt, akik még nem jártak külföldön. Londonban például 1618-ban „könyváruló hely is vagyon annyi mint az szepesi Szeben városa”, s a párizsi fegyvertár sem kisebb, mint „az egész Szathmár vára minden kerítésével”.

De miért érdekelheti egy magyar utazó útleírása a mai angol–amerikai olvasót? Erről szó esett a fordítás londoni könyvbemutatóján, ahol az egyik angol hozzászóló kiemelte, hogy Szepesi Csombor „az utolsó pillanatban” utazta be a kontinenst, hiszen már hazautaztában kitört a harmincéves háború, amely teljesen átalakította, részben romba is döntötte a korabeli Európát. Olvasható tehát műve úgy is, mint egy özönvíz előtti tárgyilagos jelentés az európai népekről és városokról. Ilyen pedig angol nyelven nem létezik: Fynes Morrison két évtizeddel korábban egy más Európáról tudósít, és bár John Taylor, a különösen kíváncsi angol költő ellátogat a „téli király” alatti Prágába, s ottlétében leírja, az töredékesebb és kevésbé érdekes, mint Csombor prágai fejezete. A 17. század első felének több országot átfogó útleírói közt különleges hely illeti meg ezt a protestáns magyar utazót, aki jól alkalmazkodik a helyi viszonyokhoz: Danckában (Gdańskban) ugyan hitvitázik latinul egy dominikánus baráttal, de Párizsban már egy Martin Meurisse nevű szerzetes mutatja meg neki a város

nevezetességeit a Sorbonne-nal, a jezsuita akadémiaival és a lenyűgöző Nôtre Dame-katedrálissal együtt. Utazónk Strasbourgban matrikulál az egyetemen, Prágában felkeresi az ugyancsak Európa-utazó tudós Petrus Fradelit, s eldicsekszik a tőle kapott „szép verses ajándékkal”, amelyet aztán magával visz Kassára. Útközben vigyáz erkölcsére, amit különösen lengyel földön, pontosabban Krakkóban kissé megzavar „az kurváknak” őt mindenhová követő „serege” (Szepsi Csombor, 282).

Bernard Adams, az *Europica varietas* angol fordítója szemmel láthatólag szereti és fontosnak tartja a régi magyar irodalmat – ezt több mű fordításával már ékeesen bebizonyította (pl. *The Autobiography of Miklós Bethlen*, transl. Bernard ADAMS, London–New York, Kegan Paul, 2004; lásd róla PETRŐCZI Éva recenzióját: ItK, 109[2005], 620–622). Ez alkalommal azonban, bár nagy munkát végzett, úgy látszik, nem volt, akihez tanácsért fordulhatt volna, mit kezdjen egy olyan művel, amelyben számos régi helynév és kifejezés fordul előtt, és latin versrészletekkel van megspékelve. Utóbbiakat Adams eredetiben közli, lábjegyzetekben megadva az angol fordítást, egy kivétellel: a könyv 56. lapján angolra fordítja Csombor már említett verses vitáját a dominikánus szerzetessel. Másutt viszont az ország- és helynevekkel feltűnően következtelen: van, amit lefordít, van amit meghagy az eredetiben. Kezdjük mindjárt az *Europica varietas* alcímével: Szepsi Csombor „in his journeying in Poland, Mazovia, Dánia, Frizia, Hollandia (in Shakespeare’s English it is »Low Countries«), Zélandia, Gallia, Germany and the Czech lands, and on the seas of Prussia, Pomeránia, Svécia, Norvégia, Frisia, Zélandia and Britannia...”. Kurziváltam a magyarosan írt helyneveket, bár Adams

még ezeket sem adja vissza pontosan, mert például a fríz tartományt Csombor következetesen „Frisiának” írja, „Zélandiát” pedig hol „Zelandia”, hol „Zelándia” néven tárgyalja. Ez a következetlenség végighúzódik az egész fordításon, Párizsban például a folyó „Sequana”, de az egyetem nem „Sorbona”, ahogy Csombor írja, hanem „Sorbonne” (Adams, 141). Másutt a szerző helyneveit Adams ugyan rendszert megadja, de számos tévedéssel: a 26. lapon például három lábjegyzetben van hiba, mert „Sandomiria” az Sandomierz és nem „Sondomierz”; „Jaroslau” alighanem Jarosław és nem „Jaroslawiec”; „Petrovincia” nem „Pietrowice”, hanem Piotrków, Szent Szaniszló koporsóját pedig aligha vihették Gnieznóból Krakkóba 1038-ban, amikor a püspököt csak 1252-ben avatták szentté, s Krakkó sem volt még főváros a 11. században. Mindezeket többnyire meg lehet tudni Szepsi Csombor magyar kritikai kiadásából, ha Adams azt következetesen használta volna.

A lábjegyzetelés később is gondokat okoz, mert Adams néha túl bőbeszédűen magyarázkodik, máskor viszont elmulasztja a legelemibb információkat. A fordítás 30. lapján például Sandomierz felé mennek a magyar diákok, de jönnek utánuk a „fejér házi ördögök” – Szepsi Csombor hozzáfűzi: „értse az menyecskéket” (Szepsi Csombor, 134). A fordítás ugyan említi a „white house devils”-et, de elhagyja a magyarázatot, nem mondja meg, kikről van szó. A 44. lapon (jegyzeteletlenül) egy talányos püspök furcsa tehénistállójáról („Bishop Ladislav byre”) olvashatunk, ami az eredetiben „az Ladislai Püspöknek jószága”, és a wrocławski püspökre vonatkozik, tehát angolul helyesen „the property of the Bishop of Wrocław” lenne. A 102. lábjegyzet (Adams, 45) az európai hírű

Jan Łasickit (Szepsi Csombor „Lasicius”-át) azzal intézi el, hogy „a Polish bishop”, ami ugyan megfelel a valóságnak, de információnak elégtelen. De hogy egy magyar szempontból fontosabb mulasztást említsünk: Báthori István lengyel királyról ugyan van egy kurta lábjegyzet a 67. lapon („King of Poland 1576–86”), de az előző lapon említett Báthori Gábor „erős fejedelem” kiléte homályban marad. Úgy látszik, Adamsnak túl sok volt a Báthoriakból, mert Braniewóról (az akkori Braunsbergáról, ahol Balassi Bálint is megfordult) beszélve megemlíti ugyan, hogy ennek ura Warmia püspöke, Báthori András, de már a lábjegyzetben nem írja meg, mikor és hogyan lett a kardinális Erdély fejedelme, csak halálának időpontját adja meg a kissé elírt „Széklyföld”-ön (Adams, 69).

Ezeknél a hibáknál fontosabbak a félrefordítások, amelyekből itt csak szemezgethetünk, mert nem tisztunk a teljes fordítás nyelvi lektorálása. Az angol kiadás 32. lapján, Varsó leírásában egy szó félreértése mulatságos bakit eredményez. Szepsi Csombor a mondatot azzal kezdi, hogy „Csudálkoztam az Lengyel népnek sok drága Selyem és posztó ruháin” hogy a mondatot a „sok öldökléseken”-nel való csodálkozással fejezze be (Szepsi Csombor, 136). Adams ezt „the many butcher shops”-nak, vagyis ’számos mészárszék’-nek fordítja, pedig a magyar olvasónak nyilvánvaló, hogy itt szerző a lengyelek egymás közötti fegyveres vetélkedéséről, párbajairól beszél. Ezek után Csombor azt írja, mivel Varsóban véletlenül a bordélyház mellett laktak, elámult azon, „mint vagdalkoztanak az Lengyel vitézek az kurvákért”. Ezzel az angol fordító nem tud mit kezdeni, tehát a fenti ígét így enyhíti: „the Polish soldiery (was) [...] gesturing to

the whores”, vagyis a katonák *integettek* a vonzóbb utcalányoknak (Adams, 33). Hát ha még csak integettek volna!

Még mindig a lengyelországi résznél tartunk, ahol Danckában Szepsi Csombor elmegy a nagy vásárba, ahol csuda dolgokat lát – ezeket szépen le is írja. Az „Elizabeth Simpson”-ról írt kis verse után, amely arról a vásárban mutogatott, kezetlen-lábatlan nőről szól, aki a szájával ír, peregrinusunk így folytatja: „Azon sokadalomban láttam egy órát [...]” (Szepsi Csombor, 167). Ezt a vásárt Adams „templomnak” (church) fordítja, mert hogy kerül egy óra a vásárba? A Danckából induló hajón útitársa egy bizonyos „Gergely Sziglowski” (Adams, 74, 95) nevű lengyel, aki – ha olvasatunk helyes – „Grzegorz Szydlowski”-nak felel meg, ám ezúttal is hiányzik a szerző név-megadását kijavító, illetve magyaráztató visszafordító lábjegyzet.

De ha ugrunk egyet az angliai részre, ott megint megüti szemünket pár félrefordítás. Így Adams a „tüzes rablókat” „armed robbers”-nek fordítja (szerintem „fiery”-nek kellene), a „dantzkai sert” (Szepsi Csombor, 207) pedig „Danish beer”-nek (Adams, 110). A franciaországi fejezetben a hölgyek álarca nem fehér, hanem fekete bársonyból van (Szepsi Csombor, 219), a párizsi templomok száma pedig nem 3000 (Adams, 144), hanem csak valamivel több, mint 300 (Szepsi Csombor, 237); bár ez sem kevés. Franciaország után az első város Pfalzburg, ahová az utazók Úrnapján, tehát június 14/24-én érkeznek, itt a gyerekek átugrálják az utcán rakott tüzeket, ahogy „mint nálunk szent Iános napján, némely falukban szokott lenni” (Szepsi Csombor, 253). Adams nem ismeri föl, hogy itt a „Midsummer Nights”-ről van szó, s a tűzugrálós napot valami okból „St

James Day”-nek fordítja, ami nem Szent Iván (János), hanem Szent Jakab napjának felel meg (Adams, 161).

De mindezek a félreértések-félreformátások eltörpülnek az Adams-fordítás legpompásabb bakija mellett, ami arra (a 20. században gyakran idézett) bekezdésre vonatkozik, ahol Szepsi Csombor Londont dicséri, s ezt találja mondani: „az ki Angliai Királynak kerteit udvara népet és palotait meg látta [...] semminek itéli az Német Országnak kelletlen musikait” (Szepsi Csombor, 210). A mondat második felét Adams így próbálja átültetni angolra: „will consider as nothing the graceless peasants of Germany” (Adams, 114). Kurziáltam a kifejezést, amely talán úgy marad majd meg a magyarban, mint egy „Jakob létrája” méretű leiterjakab. Filológus

fejjele belegendolva Adams alighanem úgy vélte, hogy Szepsi Csombor az orosz *mu-zsik* szót használta volna mai értelmében – talán ez a súlyos anakronizmus késztette a fenti, a német parasztokat elmarasztaló félrefordításra.

A könyvet a Corvina adta ki ízléses kiadásban, a címlapon Kassa korabeli látképével (G. Hoefnagel metszetével). A könyvhöz Wendy Bracewell, a londoni University College Szláv és Kelet-európai Intézetének tanára írt előszót, valamint Bernard Adams készített Szepsi Csombor életrajzát ismertető bevezetőt. Kár, hogy a Corvina Kiadó (más magyar kiadókhöz hasonlóan) mellőzte az *Europica varietas* kontrollszerkesztését, amire a kiadói hagyományban az „összevetette az eredetivel” címszó szokott utalni.

Gömöri György

Miklós Zrínyi: La Zrinyade ou le péril de Sziget

Édition bilingue hongrois-français. Introduction, traduction et notes de Jean-Louis Vallin, postface de Farkas Gábor Kiss, Villeneuve d'Ascq, Presses Universitaires du Septentrion, 2015, 290 l.

A magyar irodalom ügye jelenleg nem áll rosszul, legalábbis ami a nyugat-európai fordításokat illeti: az angol, a francia és különösen a német könyvpiacokon sorra jelennek meg a magyar művekből készült fordítások, gyakran neves kiadóknál, igen magas színvonalon. Ez azonban csak a kortárs, illetve kisebb mértékben a 20. századi irodalomra igaz. Ezért kell különösen örülni annak, ha régi magyar irodalmunk egy-egy nevesebb alkotása jelenik meg idegen nyelven. Ez történt most Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelmével*, amely franciául látott

napvilágot. Guillaume Árpád 1944-es német, valamint Körössi László 2011-es amerikai angol fordítása után Jean-Louis Vallin vállalkozott arra, hogy idegen nyelvre ültesse nagy barokk eposzunkat. Az 1947-es születésű fordító gimnáziumi tanár, klasszika-filológus, emellett az INALCO magyar szakán is diplomát szerzett; korábban már Phaëdrus meséit is franciára fordította. Szóban forgó Zrínyi-fordításáért megkapta a párizsi Magyar Intézet Baráti Körének Nicole Bagarry-Karátson-díját, amelyet korábban is fontos magyar művek

francia fordításaiért írtéltek oda: a díjazottak közül Marc Martin és Sophie Aude Nádas Péter és Füst Milán műveit adaptálta, míg Chantal Philippe Szabó Magda, Françoise Bougeard Tasnádi István, Joëlle Dufeilly Krasznahorkai László, Clara Royer Pap Károly, Georges Kornheiser Ady Endre, Guillaume Métayer pedig Kemény István egy-egy kötetének fordításával érdemelte ki az elismerést.

A Vallin-féle francia *Szigeti veszedelem* meglepetése, hogy kétnyelvű kiadásban jelent meg, így a magyar nyelvvel barátkozó, franciául tudó közönségnek is hasznos olvasmány lehet. Zrínyi szövege meglehetősen jól cseng franciául; s bár a francia a költő-hadvezér nyelvének sajátos lekerekítetlenségét, csiszolatlanságát nem adja vissza – mint Arany Jánostól tudjuk, az eposz gyakran szabálytalan sorait titáni kéz hányta össze –, a francia alexandrinusok, amelyek néhány apróbb verstani szabályt kivéve a klasszikus verselést követik, jól megközelítik az eredeti Zrínyi-sorokat. Érdekes módon Vallin a rímekhez nem ragaszkodott: ahol magától is kínálkozott a sorok összecsengése, ott meghagyta a őket, ám mint az előszóban is kifejti, fölösleges mutatványnak érezte volna megtalálni a franciául összecsengő szavakat, hiszen Zrínyi maga legtöbbször megelégszik a ragrímekkel.

A fordítói előszó a magyar költőt Corneille, Racine és Bossuet kortársaként kezeli, ami talán nyelv- stílustörténeti, valamint irodalomszociológiai szempontból pontatlannak tűnhet, ám remek kiindulópont ahhoz, hogy a fordító finoman archaizált, a túlzásokat elkerülő szöveget hozzon létre. Megoldásai valóban a 17. századi francia költészetet idézik, és bár a kor nyelve sokszor régiesnek hat, már csiszolt, sztenderdizált franciáról beszél-

hetünk, amely nem túl idegen a kortárs olvasóktól. Zrínyi inverziói remekül működnek franciául: „Les armes et le héros qui, face au Turc puissant, / Osa de Soliman soutenir la fureur” („Fegyvert s vitézt éneklek, török hatalmát / Ki meg merte várni, Szulimán haragját”). Érdeemes megemlíteni, hogy Vallin megtartja a magyar személy- és helyneveket, és szintén magyarul olvashatjuk fordításában a török tisztség- és személyneveket, amennyiben nincs bevett francia átírásuk.

A fordítónak ez a döntése néha érdekes anomáliákat szül. A helységnevek magyarul szerepelnek akkor is, ha ma már az adott település nem Magyarország területén fekszik. Ez alól Vallin akkor sem tesz kivételt, amikor egyébként a külföldi helységnév nem lenne anakronisztikus. Nándorfehérvár neve a franciában még véletlenül sem „Belgrade”, hanem Nándorfehérvár (II, 52). Ez amellett, hogy szakít a teljesen bevett elnevezés hagyományával, azért is furcsa, mert nem feltétlenül adja vissza Zrínyi nyelvének jellegzetességét, hiszen ő maga olykor a „Landor-Fejérvár” alakot használja (XII, 21), amelyet a fordító az eredetihez való felemás hűség jegyében szintén Nándorfehérvárra fordít. Nem egzakt fordítás a *Périd de Sziget* cím sem, hiszen az a *veszedelem* szó mai értelméhez (‘veszély’) tapad, miközben Zrínyi az erősség elveszésére, elestére gondolt. Ez ugyanakkor a fordítói előszó szerint tudatos döntés eredménye, és nem a nyelvi ismeretek hiányosságából fakad. Apró hiba, *faux ami* (hamis barát), hogy Stipán Golemi, „jó Zríni hadnagya” (VII, 57) a franciában „lieutenant de Zrínyi”, noha a mai hadnagyi rang helyett talán helyesebb lenne inkább kapitányról vagy általános értelemben vett tisztről beszélni. Szintén „hamis barátot” találunk a török ifjú szerencsedalának fordításában.

„El nem fogyhat soha az én értékem, / Van jó lovam, éles szablyám, szép szerelmem” – olvassuk az eredetiben (III, 38), amelyet Vallin így ad vissza: „Tant de valeur en moi ne peut faillir, car j'ai / Un sabre, un bon cheval, une belle qui m'aime.” Itt találóbbr lett volna a *trésor* ('kincs') szót használni a *valeur* ('érték') főnév helyett. Egyrészt ez utóbbi szó a 17. századi franciában járatos olvasó számára 'bátorság' értelemben is ismert, tehát ebben a szövegtörnyezetben zavaró lehet a jelenléte. Másrészt tudjuk, hogy az *érték* szót Zrínyi is a 'kincs', 'vagyon' értelemben használta a *Vitéz hadnagy* VI. diskurzusában, ahol arról beszél, hogy a szerencsének két összetevője van, vagyis az „érték”, a vagyon, valamint a jó hírnév. Érdekes fordítói probléma és vitatható, hogy amikor egy helyen maga Zrínyi él olyan képpel, amelyet a mai olvasó könnyen zavarosnak érzékelhet, Vallin szó szerint fordít: amikor ugyanis Delimán kesereg, amiért elfutott Szigetvárbról, és ezzel kiszolgáltatta magát a gyalázkodóknak, az irigy szájak helyett a nyelvek nyílnak meg: „Most lesz már mezejek az én irigyimnek, / Engemet gyalázní most nyílik meg nyelvek”, franciául: „Mes envieux, désormais, ont pour eux le champ libre / Et leur langue, à présent, s'ouvre à la calomnie” (X, 11).

Ezektől az elhanyagolható melléfogásoktól eltekintve a francia fordító lélegzetelállítóan jól tud Zrínyi (még a saját korában is egyedülinek számító) magyar nyelvén, s csak néha lehet hasonló tévedésen kapni. Még amikor bátran távolabb lép a magyar szövegtől, akkor is látszik, hogy azt pontosan érti. Egy helyen például nagyon jól visszaadja az eredeti szöveg heroikus-arisztokratikus moráljának szókincsét, és a nagyszívűség (*magnanimitas*, *grand coeur*) terminusát kiváló érzékkel vezeti be ott, ahol Zrínyi ugyan nem pon-

tosan ezt a kifejezést használja, de kétségtelenül erről beszél; a kérdéses részletben a *rustre* szó szintén telitalálat az aljas szív kifejezésra: „Még aljos szüvet is nagyra visz boszuság, / nem hogy hártaltant, kit nem bir okosság”, franciául „Même le coeur d'un rustre est sujet à colère / d'autant plus encore un grand coeur indomptable” (XI, 1). Amikor pedig Zrínyi a győztes összecsapásról megtérő várvédők örömről ír („Vigadnak, örülnek, s néki [Zrínyinek] hizelkődnek”; X, 106), Vallin jó érzékkel veszi észre, hogy itt nincs pejoratív értelme a *hizelgés* szónak: „Font éclater leur joie, jubilent, lui font fête”, vagyis a vitézek Zrínyi egyszerűen 'ünneplik'.

A kiadvány összeállítói mindent megtettek annak érdekében, hogy a francia olvasó megismerhesse a mű kontextusát. Bár Vallin nem vállalkozott a teljes *Syrena*-kötet lefordítására, a könyvben megtaláljuk a magyar nemességhez szóló nyúl farknyi dedikációt, Zrínyi nagy költői tudatosságról árulkodó előszavát, valamint a *Peroratio* című verset is. Sajnos azonban semmi nem figyelmezteti az olvasót, hogy ez a vers eredetileg nem az eposzt zárja, hanem az egész kötetet. A fordító részletes előszavában életrajzi jegyzetet olvashatunk Zrínyiről, a franciául tudók megtanulhatnak egyet s mást a magyar nyelv sajátosságairól, kiejtéséről és a Zrínyi által használt nyelvjárásról. A bevezető egyfajta tömör műhelynapló is, amely néhány alapvető nehézségbe és fordítói döntésbe is beavat. Vallin még Zrínyi inverzióit is értő, tudós módon interpretálja és veti össze a veretes latin versmondatok szórendjével.

A francia szöveggondozók gyakran adnak ki régi klasszikust úgy, hogy a szöveget a cselekmény részletes ismertetése kíséri, ezt látjuk itt is, énekekre lebontva.

A *Szigeti veszedelem* és a *Peroratio* után Kiss Farkas Gábor tanulmánya következik, amely Zrínyi művét elhelyezi az európai eposzhagyományban, vagyis voltaképpen Kiss 2012-ben megjelent Zrínyi-könyvének eredményeit foglalja össze (*Imagináció és imitáció Zrínyi eposzában*). Fontos nyelvi és tárgyi jegyzetanyagot és rövid bibliográfiát is találunk a könyvben, amely számos illusztrációt közöl: egy metszetet az 1587-es wittenbergi Zrínyi-alumból, festményeket, jelentős Zrínyi-élművek fotóit, röplapokat az OSZK és a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményéből, valamint egy térképet a három részre szakadt Magyarországról. Így, noha lényegében magán-

kezdeményezésből készült el a *Szigeti veszedelem* fordítása, filológiaiilag is igényes kiadást vehetnek kézbe a francia olvasók. Ez nem fogja egy csapásra a régi magyar irodalom felé vonzani a külföldi irodalmárok és koraujkor-kutatók figyelmét, azonban Jean-Louis Vallin fordítása jó alapja lehet a térségünk történelme és kultúrája iránt érdeklődő vizsgálatoknak. Zrínyi-vel utoljára az elismert történész, Jean Bérenger foglalkozott francia nyelven, és ekkor fordításrészletek is megjelentek az *Áfumból* (*Guerre et Paix dans l'Europe du XVIIe siècle: Textes et documents*, Paris, Sedes, 1991). Remélhetőleg most Zrínyi költészete sem marad visszhangtalanul.

Förköli Gábor

Berzsenyi Dániel levelezése

Sajtó alá rendezte Főríz Gergely, Budapest, Editio Princeps, 2014 (Berzsenyi Dániel Összes Munkái: Kritikai kiadás), 1203 l.

Minden érdeklődő öröme a Berzsenyi Dániel életművét feldolgozó kritikai kiadásnak nemrég újabb kötete hagyta el a nyomdát. A Szajbély Mihály sorozatszerkesztésével készülő vállalkozás második, a levelezést összegyűjtő darabja Főríz Gergely sajtó alá rendezői munkájának gyümölcse. E jellemzőjében hasonlít a sorozat első kötetéhez, amely a szerző prózai munkáit fogta csokorba. (*Berzsenyi Dániel prózai munkái*, s. a. r. FŐRÍZS Gergely, Bp., Editio Princeps, 2011. A verseket közlő harmadik rész Vaderna Gábor gondjaira bízott.) A szöveggyűjtő nemcsak a munkája okán számít tapasztalt és értő Berzsenyi-kutatónak: doktori disszertációja hasonló témában monográfiává érve 2009-ben jelent meg (FŐRÍZS Gergely,

„*Álpeseken Álpesek emelkednek*”: A képzés eszménye Berzsenyi elméleti szövegeiben, Bp., Universitas, 2009 [Klasszikusok]), s a tárgy iránti elkötelezettségét témába vágó publikációinak hosszú sora bizonyítja. 2015 novemberében Berzsenyi-kutatásaiért megkapta a Kiss József-díjat.

A terjedelmessé gyarapodott kötet nemcsak fizikai méreteit tekintve impozáns. Jellegét szemlélve csatlakozik a korszak emblematikus alakjainak levélváltásait közönség elé táró, nagy múltú vállalkozásokhoz (például a Magyarországi Tudósok Levelezése című sorozathoz vagy a Debreceni Egyetem Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoportjának kiadványaihoz). Ezek ismeretében elmondható, hogy elsősorban nem

a közölt levelek mennyisége miatt számít heroikus vállalkozásnak, noha a benne helyet kapott 392 levél a legkevésbé sem tekinthető csekélynek, igaz: kezelhetetlen mennyiségnek sem. Az egyedülálló nagyságú Kazinczy-levelezés természetesen nem lehet viszonyítási alap, s ismerünk Berzsényiénél kisebb korpuszokat is. E közel négyszáz szöveg azonban még mindig csak töredéke például az Aranka György, Batsányi János vagy éppen Kovachich Márton György által ránk hagyományozottaknak. (Az első két esetben a szövegkiadások munkálatainak jelen állása alapján ezres nagyságrendről beszélhetünk, a Kovachich-levelezés méretei ma még megbecsülhetetlenek: az OSZK Kézirattárában számos kötete vár vállalkozó szellemű s bátor kiadóra.)

A 18–19. századi literátorok levelezéseinek kiadása megannyi kihívás elé állítja a kutatókat. A nyelvi, paleográfiai nehézségeken túl számolni kell az esetleges levélváltozatokkal, az iratpusztulás jelentette veszteségekkel, a viszontagságos 20. század magyarországi levéltárakat és kéziratárakat érintő, őrzőhelyeket megváltoztató hatásaival, az időközben örökre elveszett vagy lappangó levelek létével, a csak közleményből ismert szövegek ellenőrizhetetlenségével, s a kiadó kezek nyomán vélelmezhető esetleges torzításokkal, olyan iratok létezésével, amelyekre más források utalnak ugyan, azonban ma nem elérhetők, s végül adott az esély elméletben olyan levelek létezésére is, amelyek a fenti csoportok egyikébe sem tartoznak, s a szerzői kapcsolatháló eddig nem feltárt szegmenseiről tanúskodva, azonosítatlanul várnak megtalálójukra egyes egyházi vagy világi, hazai vagy külhoni archívumok rendezetlen, avagy sehova be nem sorolható forrásokat őrző palliumaiban. A Berzsényi-

levelezéskötetet épp az teszi figyelemre méltóvá, hogy összeállítója példásan küzd meg a munkáját nehezítő akadályokkal, s egyszersmind mintaszerű megoldást kínál mindazok számára, akiknek az övéhez hasonló megbízatás adatott.

Noha ez az első kísérlet a teljes szerzői levelezés közreadására, kisebb közlemények e kezdeményezés megvalósulása előtt is születtek. Közülük három – noha más-más szempontból – a jelen kiadás szempontjából kulcsfontosságúnak tekinthető, hiszen a korabeli szerzők munkáit közreadó szövegkiadások jellegzetes típusait testesíti meg. Merényi Oszkár 1938-as kötetének felbecsülhetetlen értéket ad, hogy a Berzsényi-kézirathagyaték 1936-ban, Niklán előkerült darabjait gyűjtötte össze, s tárta a nyilvánosság elé: többségében olyan szövegeket, amelyek néhány esztendővel később, a II. világháború Berzsényi-kúriákat is érintő eseményei miatt megsemmisültek, s ilyen módon Merényi publikációja nélkül szövegükben hozzáférhetetlenek lennének. (BERZSÉNYI Dániel *Ismeretlen és kiadatlan levelei*, s. a. r. MERÉNYI Oszkár, Bp., MTA, 1938). A másik említendő közlemény Toldy Ferenc nevéhez köthető (TOLDY Ferenc, *Berzsényi levéltárcájából*, Új Magyar Múzeum, 1860/III, 73–94). Jelentősége a közzététel módszerében rejlik: Toldy ugyanis elődeivel (KAZINCZY Ferenc *levelezése Berzsényi Dániellel 1808–1831*, kiad. KAZINCZY Gábor, Pest, Heckenast Gusztáv, 1860) ellentétben elhagyta a levelekhez mellékelte versek szövegét, s e szokásában minden további követője osztozott. A harmadik példa ugyancsak kiadási elveivel hívja fel magára a figyelmet. Döbrentei Gábor speciális szerkesztői megoldást választva nemcsak nyelvileg átdolgozva, hanem lerövidítve adta ki Berzsényi írásait, s kötetébe olyan,

utólag maga által írt, s hamisan datált, a költőnek címzett leveleket iktatott, amelyeket sosem küldött el, így mesterségesen hozta létre azt a dokumentumsort, amely kettejük barátságát folyamatosnak kívánta láttatni, hogy olvasói előtt igazolja: avatott kiadója a költői levelezésnek. E mű közleményei esetében így módon számot kellett vetni a hitelesség kérdésével (BERZSENYI Dániel: *Összes művei: Költelem' folyóbeszéd*, kiad. DÖBRENTÉI Gábor, Buda, Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1842, I–II).

Fórizs Gergely tehát – legalább – hármas feladattal találta magát szemben, amikor arra vállalkozott, hogy elkészíti Berzsenyi Dániel valamennyi levelének kritikai kiadását. Részint fel kellett derítenie az összes, ma elérhető vonatkozó forrást, részint számba kellett vennie a ma már csupán utalásokból ismert leveleket, részint reflektálnia kellett vállalkozásának előzményeire, a szövegkiadás tekintetében időben előtte járók eljárásaira, s ki kellett dolgoznia saját módszerét. A mű évtizedes kutatómunkát, megannyi levél- és kézirat-tár vonatkozó anyagának feldolgozását, s széles körű szakmai konzultációt követően hagyta el a sajtót. Előbbiről a számos lelőhely forrásainak feltárását bizonyító levéltári jelzetek tanúskodnak: Budapest nagy közgyűjteményeitől Kolozsváron és Pannónhalmán át egészen a tartui egyetem könyvtáráig. Utóbbiról a köszönetnyilvánításban felsorolt nevek sokasága, s az a tény vall, hogy a kötetet megjelenése előtt három lektor tekintete is átvizsgálta. E tíz esztendő alkalmat kínált egy átgondolt és kiérlelt szerkesztői koncepció kidolgozására, amelynek alakulásáról az olvasók időről-időre hírt kaptak. (FÓRIZS Gergely, *Berzsenyi Dániel prózai műveinek és levelezésének kritikai kiadásáról*, Somogy, 36[2008], jún.–júl., 51–55; Uő, *A Berzsenyi-*

Döbrentei-levelezés kiadásának problémái = Médiumok, történetek, használatok: Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére, szerk. PUSZTAI Bertalan, Szeged, SZTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2012, 93–106.)

A csaknem négyszáz fellelt levél közül közel hetven a jelen kötetben lát napvilágot először. Köztük szerepel a családi levelezés, amely a közelmúltban került a Petőfi Irodalmi Múzeum állományába, s eddig a nagyközönség előtt ugyancsak ismeretlen volt. A szövegek szigorú kronológiai rendben követik egymást. A sajtó alá rendező közjük illetve, sorszámmal ellátva, csupán a feladót, a címzettet és a kelteztést feltüntetve iktatta azon levelek említéseit, amelyek szövegükben ugyan nem ismertek, de utalnak rá források, hogy valaha léteztek. Ez a megoldás módot kínál arra, hogy az említésekhez jegyzetek kapcsolódjanak, amelyek összefoglalják a feltételezett darabokról rendelkezésre álló valamennyi tudnivalót.

A levelek szövegeit a kötet külön egységekre bontva közli. *Levelek* címmel 375 datált missziliszt közöl, ide számítva az olyan írásokra való utalásokat is, amelyek feltételezhetően léteztek. A *Bizonytalan datálású levelek* közé osztva négy, csupán hozzávetőlegesen datálható szöveget hoz. Külön egységet képeznek a Berzsenyi akadémiai tagságával kapcsolatos iratok. Összesen tizennégy található a kötetben: egy valódi misszilis a *Levelekhez*, további tizenhárom *A Magyar Tudós Társaság titoknokától Berzsenyinek is megküldött körlevelek sablonjai* közé sorolva. Az utóbbi alegység invenciózus irodalomtörténeti észjárásról tanúskodik: számol az akadémiai tagság nyomán keletkezett hivatalos dokumentumokkal, amelyek ugyan eredeti, a költőnek elküldött formájukban nem

maradtak fenn, mindazonáltal jellegük^{nél} fogva bizonyosan el kellett jutniuk a címzett^{hez}. A sajtó alá rendező kiváló forrásra b^{uk}kant, amely e levelek sablonjait tartalmazza: az egyébként Berzsenyivel magánlevelezésben is álló, s szövegeit az első között közrebocsátó Döbrentei Gábornak, az Akadémia titoknokának az OSZK Kézirat-tárában őrzött leveleskönyvére. A szöveg-minták közül – amelyeket később az egyes megszólítottakhoz igazítva, egyedivé téve küldtek el – azokat teszi közzé, amelyeket minden taghoz eljuttattak, vagy amelyek esetében külön utalás jelzi, hogy Berzsenyi is a címzettek között szerepel. E kordokumentumok közzététele egyszersmind a kútfők egy általában kevésbé figyelemre méltatott körére irányítja az olvasói figyelmet. Mint határműfaj, önálló csoportba osztva jelennek meg a kötetben az emlékkönyvi bejegyzések. Függelékbe kerültek a Döbrentei Gábor által írt, s kétes hitelűnek minősített levelek, valamint olyan, a Berzsenyi család tagjai, vagy a költő és közvetlen környezetébe tartozó személyek tollából származó dokumentumok, amelyek fontos adalékokkal járulnak hozzá a levelezés értelmezéséhez.

A szövegekhez járuló jegyzetapparátus a kritikai kiadásokban szokásos rendnek megfelelően épül fel: kézirat, megjelenés, magyarázatok. Az egyes levelekhez tartozó jegyzetek mellé portrégyűjtemény járul, amely Berzsenyi fontosabb levelezőtársait veszi sorra: huszonnyolc személy esetében közöl rövid életrajzokat, s foglalja össze a költőhöz fűződő kapcsolatuk legfontosabb momentumait. Egy efféle gyűjtemény létrehozása több haszonnal járhat. Egyfelől egy helyen koncentrálja a szerzői kapcsolati háló kulcsfiguráit, ezáltal megkönnyítve az olvasó dolgát, s mintegy beavatást is kínál neki e körökbe.

Másfelől egyszerűsít(het)i a sajtó alá rendező feladatát, hiszen e személyek említései alkalmával adott a lehetőség visszautalni az ehelyütt közölt részletes jellemzésre. Ezt az esélyt azonban jelen kiadvány nem aknázza ki, s előfordul, hogy visszautalás helyett megismétli az egyszer már közölt információk egy részét. Így például Bárány Boldizsár (698–699, 932, 966), Stettner Zádor György (709, 989) vagy Takácsi Horváth János esetében (711, 906).

A visszautalásokban és a többször emlegetett személyekhez fűződő jegyzetekben általában is akad némi (igaz, nem túlságosan zavaró) következetlenség. A kritikai kiadások általános, de természetesen nem kőbe véssett jegyzetelési gyakorlata szerint – amelyhez az esetek döntő többségében a jelen kötet is tartja magát – a legelső előfordulás alkalmával szokás magyarázatot fűzni a megjegyzetelendő kifejezéshez, a további előfordulások alkalmával elegendő visszautalni, vagy ügyelni arra, hogy azonos kifejezésekhez fűzött ismételt magyarázatok következetesek legyenek. Néhány példa: a kötet jegyzeteiben Dréta Antal neve négy alkalommal fordul elő, három egymástól eltérő magyarázattal. A 830. lapon, egy 1812-es levél kapcsán: „Dréta Antal (1762–1823) a zirci ciszterci rend perjele, utóbb apát”. A 841. és a 846. lapon, mindkét alkalommal egy-egy 1813-as levél vonatkozásában: „Dréta Antal (1762–1823) zirci apát”. A 843. lapon ugyancsak 1813-ra érve: „Dréta Antal (1762–1823) ciszterci szerzetes, zirci perjel, 1814-től apát”. Az élete határait jelző dátumok minden esetben helyesek, ahogy rendi kötődésének meghatározása is, az 1813-ban kelt levelek esetében azonban még nem helytálló őt zirci apátként emlegetni: 1803-tól zirci perjel, 1812. szeptember 4-étől pilisi és pásztói apát, és majd csak 1814. augusztus 19-étől Zirc, Pi-

lis és Pásztó apátja (vö. *A kiváltságos ciszterci rend zirci, pilisi, pásztói és szentgotthárdi egyesített apátságainak névtára az 1910–1911. iskolai évre*, Bp., Stephaneum, 1910, 28–29). Hasonló a helyzet Sághy Ferenc esetében. Neve kétszer fordul elő a jegyzetekben, két eltérő meghatározással. A 819. lapon, 1812-re vonatkozóan: „Sághy Ferenc (?–1838 k.), színműfordító, a budai egyetemi nyomda felügyelője.” Az 1013. lapon, 1829-re érte: „Valószínűleg Sághy Ferenc, aki 1804 és 1838 között az egyetemi nyomda gondnoka volt.” Görög Demeter kapcsán is hasonló a helyzet: a 744. lapon alaposan kifejtett információk rövidített formában ismétlődnek a 840-en. Fontos momentum marad el a Verseghy Ferenc (942) és a Virág Benedek (718) nevéhez fűzött magyarázatokból: egyikőjük esetében sem említetik ugyanis, hogy egyházi személyek, de pálos rendi múltjuk sem, holott karakterüket nagyban meghatározó vonásról van szó, s másoknál, akik hozzájuk hasonlóan birtokolják e jegyet, például Dayka Gábor (718) vagy Baróti Szabó Dávid (794), ennek feltüntetése nem is marad el. Félreértésre adhat okot Fliszár György és Fábri Ignác katolikus papok esetében őket lelkésznek nevezni (718). A kifejezés ugyanis amellet, hogy a köznyelv főként – de nem kizárólag – protestánsokra vonatkoztatva használja, katolikus kontextusban szoros értelemben véve áldozatbemutatásra fel nem szentelt, plébánosi joghatósággal nem rendelkező lelkipásztort jelent (vö. *Magyar katolikus lexikon*, főszerk. Diós István, VII, Bp., Szent István Társulat, 2002, 743–744). A jegyzetek szövegéből nem derül ki egyértelműen, a fenti esetekben hogyan is értendő ez a meghatározás.

Egyetlen kritikai kiadás sem veheti a vállára a feladatot, hogy mindenkor részletes magyarázatot fűzzön minden egyes

fogalomhoz vagy személyhez, részint területi okokból, részint annak okán, mert nem a lexikon műfajában íródott. A kötet végére érvén azonban egynéhány túlságosan is lakonikusra sikeredett jegyzetet látván mégis némi hiányérzet maradhat az olvasóban. E recenzióknak nem célja, hogy ezek felsorolását adja, ezért csupán néhány jellemző példát említ. A *helota* esetében például (1071) a jellemzésül használt „jobbágy-sorsú” kifejezés utótagja nehezen megragadható, egy definícióhoz nem elég egzakt. (Ehhez lásd: NÉMETH György, *A polisok világa: Bevezetés az archaikus és koraklasszikus kori görög társadalomtörténetbe*, Bp., Korona, 1999, 105.) Hasonlóan ehhez az *exkommunikációt* egyetlen szóval kiátkozásként értelmezni szikár, sőt lényegi információkat elhallgató eljárás (753). Az 1068. lapon Lully említéséhez odakíváncozna, hogy a francia operairodalom egyik megalapozójáról van szó, akinek színpadán igen kiemelt szerep jut a táncnak, erre kitérni a vonatkozó szöveg hely értelmezése miatt nem lett volna érdektelen (vö. SZABOLCSI Bence, TÓTH Aladár, *Zenei lexikon*, Bp., Zeneműkiadó, 1965, II, 501–502).

A felsorolt apróságok e nagyon is impozáns és minden tekintetben mintaadó kötet értékét semmiképpen sem csökkentik. A sajtó alá rendező hatalmas feladatot és felelősséget vállalt magára, amikor az elmúlt két évszázad irodalmárainak el nem végzett feladatát a vállaira vette, s a teljes levelezés kiadására szánta el magát. Vállalását példásan teljesítette. Évtizedes munkájának jól átgondolt, régóta várt, hiánypótló, precízen megszerkesztett és rendkívül alapos mű lett a gyümölcse.

Doncsecz Etelka

MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi

Textológiai Kutatócsoport

Arany János levelezése (1862–1865)

Sajtó alá rendezte Új Imre Attila, Budapest, Universitas–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2014 (Arany János Összes Művei, XVIII: Levelek, 4), 1197 l.

Az immár több mint hatvan éves múltra visszatekintő Arany János Összes Művei kritikai kiadás a Magyar Tudományos Akadémia második világháború utáni átszervezését követően indult meg. A sorozat első szerkesztője az Arany János hagyatékát már 1905 óta gondozó Voinovich Géza volt. A kritikai kiadás első hat kötet az ő sajtó alá rendezésében jelent meg 1951 és 1953 között, a IV. és V. kötet már Voinovich 1952 szeptemberében bekövetkezett halála után. A sorozatszerkesztői teendőket ezt követően Keresztury Dezső látta el 1982-ig, és a sorozat VII–XVI. kötetei az ő irányításával készültek el. A kritikai kiadást készítő kutatócsoport 1994 óta OTKA támogatással, Korompay H. János vezetésével működik. Ezen időszak termése a XVII. és az Új Imre Attila sajtó alá rendezésében 2014-ben megjelent XVIII. kötet. Ez utóbbi, Arany János 1862 és 1865 közötti levelezését összegyűjtő munka tehát egy nagy hagyományú sorozat több egymást követő generáció tevékenykedése alatt átgondolt, s (Voinovich Géza kezdeti kutatásait is ide számítva) csaknem egy évszázadnyi vizsgálódás során kikristályosodott elvek alapján készült.

Kifejezetten a levelek kiadásának alapelvei is több évtizedes kutatómunka tapasztalatait összegzik, hiszen már az 1966-ban megjelent, a hivatali iratok első felét tartalmazó XIII. és az 1964-ben kiadott, a hivatali iratok második feléből válogató XIV. kötet is közölt leveleket. A magánlevelek publikálása azonban csak Sáfrán Györgyi munkásságának

eredményeképpen indult meg az 1975-ben megjelent XV. kötetrel, amely az 1828 és 1851 között keletkezett leveleket gyűjtötte össze. Arany 1852 és 1856 közötti levelezését 1982-ben adta közre a sorozat XVI. darabja, melyet csak több mint húsz éves szünet, Sáfrán Györgyi halála után követett a XVII., Arany János 1857 és 1861 közötti levelezését tartalmazó kötet. Ez utóbbi kötetet Korompay H. János rendezte sajtó alá, a textológiában időközben bekövetkezett változások miatt már új, korszerűbb, az MTA Textológiai Munkabizottsága által is elfogadott alapelvekkel (2004). Ezekben az alapelveken csak néhány ponton módosított a kritikai kiadás S. Varga Pál által lektorált XVIII. darabja, és ennek köszönhetően több esetben is ezen elvek részletes kifejtése helyett csupán a XVII. kötet megfelelő helyére utal. Ez a mindkét kötetet ismerő olvasót nem zavarja munkájában; a recensens viszont a XVIII. kötet kritikája közben a szoros kapcsolat miatt időről időre kénytelen a XVII. kötetéről is szót ejteni. Ezt azonban már csak a kritikai kiadás sorozat jellege miatt is meg kell tennie, s ki kell térnie arra, hogy a XVIII. kötetben a textológiai alapelveken végrehajtott változtatások a munka javára váltak-e. Jelen recenzió tárgya ugyanakkor természetesen nem lehet a még korábbi kötetekkel való összehasonlítás, hiszen egy ilyen jellegű vizsgálat inkább már egy szövegtudomány-történeti tanulmányba kívánczozna.

A kötet gondos munkával, imponáló alapossággal és mindenre kiterjedő figye-

lemmel készült. A kiadott kéziratok – jelenlegi ismereteink szerint – teljes körű és minden korábbinál pontosabb szöveggű gyűjteménye révén nélkülözhetetlen segédanyag lesz Arany János munkásságának kutatásában. Ugyanez igaz a jegyzetekben közvetített, rendkívül gazdag ismeretanyagra is, mely amellet, hogy kimerítő információkkal szolgál Arany és a levelekben szóba kerülő kortársai irodalmi, politikai stb. tevékenységére, helyenként még más szerzők fontos, eddig kiadatlan leveleit is tartalmazza. Például egy eddig kéziratban maradt, Szabó Károly által Gyulai Pálhoz küldöttet (XVIII, 731–732). Az 1420. levélben pedig Lévy József említ egy Tompa Mihály által hozzá írt, eddig ismeretlen üzenetet, melynek Lévy röviden még a tartalmát is megírja Aranynek (XVIII, 44–45, 712–713). A munkát tehát nem csupán Arany, hanem a vele szoros kapcsolatot ápoló Gyulai Pál, Lévy József, Madách Imre, Szász Károly, Szemere Miklós és Tompa Mihály kutatói is haszonnal forgathatják.

Más kritikai kiadásokhoz hasonlóan azonban ez a munka sem lehet mentes az apróbb hibáktól és hiányosságoktól. A sokszori alapos átolvasással sem elkerülhető átírási hibák, elütések számát, úgy vélem, sikerült minimális szinten tartani. A jegyzetelésnek a kritikai kiadás újabb köteteiben alkalmazott és alább részletezett módszere – az Adattár anyagának átemelése a jegyzetekbe – mellett is elkerülhetetlen ismétlődéseket jócskán csökkent a belső utalások jól alkalmazott rendszere, s a levelek megértéséhez szükséges ismereteknek is rendszerint birtokába jut az olvasó.

A kötet minden szükséges mutatóval rendelkezik. Ismerteti az átkutatott levéltárak listáját, tájékoztatja az olvasót a

levelekben és korabeli idézetekben előforduló gyakoribb rövidítésekről, a jegyzetek rövidítéseiről; tartalmaz név- és címutatót is. A levelek mutatói a korábbi kötetekhez hasonlóan többféle bontásban is hozzák a közölt levelek listáit: időrendben – egyszersmind a közlés sorrendjében – és betűrendben is. Utóbbi esetben természetesen különválasztva az Arany által írt leveleket a hozzá írottaktól.

A XVIII. kötet által felölelt időszakra esik Arany szerkesztői munkásságának jó része és a költő akadémiai titkárságának kezdete. Azt, hogy a kötet szakaszhatáraként 1865 végét jelölték ki, részben az életrajzi és alkotói szempontból is választóvonalnak tekinthető titoknokság első éve indokolja, részben pedig a közölt levelek nagy száma, amely jócskán meghaladja a korábbiakét: a XV. kötet 344, a XVI. 521, a XVII. 520 levelet tartalmaz, míg a XVIII. 645-öt, és a korábbi kötetek hiánypótlásaként, függelékben további négyet. Ebből a 649 levélből 128 elveszett vagy töredékes, melyek közül 23 származik Aranytól, és 105 szól a költőnek. Az itt közölt levelek egyharmada jelent meg eddig nyomtatásban.

A korábbi kötetekhez képest feltűnő a kikövetkeztethető levelek nagy száma is; az előző kötetek sorrendben 111, 74 és 91 töredékes vagy elveszett levelet tartalmaztak, míg jelen munka 128-at. Ennek magyarázatát a sajtó alá rendezőnek abban a döntésében kell keresnünk, hogy feltűnteti az Arany folyóirataiban megjelent szerkesztői üzenetekben említett küldemények mögött feltételezhető kísérőlevelek egy részét is. (Arany ugyanis a Szépirodalmi Figyelő és később a Koszorú hasábjaira szánt írásokra csak azokban az esetekben válaszolt magánlevélben, ha azt közeli ismeretség vagy a küldő társadalmi

rangja megkívánta, illetve persze, ha volt elegendő ideje levelet írni. Minden más esetben szerkesztői üzenetben reagált.) Új Imre Attila ez esetben eltért a XVII. kötet-től, nem közölte az a szerkesztői üzenetek mögött feltételezhető kísérőleveleket, s a szerkesztői üzenetek közül is csak azokat adta közre jegyzetben, melyek „Arany levelezőpartnereihez szoltak és szükség-esek voltak a levelek létezésének feltéte-lezéséhez vagy a szövegek magyarázatá-hoz” (XVII, 652). Új Imre Attila azonban minden olyan esetben levélküldemény alapján vette a szerkesztői üzenetet, s a kötetbe is felvette a kikövetkeztetett levelet, ha az „azonosítható levelezőtárs-ra vonatkozott, vagy ha a szerkesztői vá-laszban egyértelmű utalás történt levél-küldeményre, s az üzenet címzettje sem maradt névtelen, továbbá, ha az azono-sítható személytől a szerkesztői postában hivatkozott mű megjelent a Szépirodalmi Figyelőben vagy a Koszorúban; vagy ha a szerkesztői üzenet a lapokban korábban vagy később közlő személyre vonatko-zott” (XVIII, 679). Szerencsésnek vélem Új Imre Attila eljárását, hiszen e kísérőleve-lek kutatásba való bevonása a korábbinál jóval összetettebb képet eredményezhet Arany szerkesztői tevékenységéről. Mind-amellett egyetérttek azzal a megszorítással is, hogy az azonosíthatatlan szerzőjű és meg sem jelent művek kikövetkeztethető kísérőleveleit nem hozza a kötet, hiszen e leveleknek leginkább statisztikai szem-pontból lenne jelentősége.

Nem kaptak sorszámot a kötetben a kikövetkeztethetetlen mennyiségű, Aranyhoz írt és elveszett családi levelek. Meghatározható számú ugyanakkor a családtagok Arany Jánostól független le-velezése, amelyet a XV. és XVI. kötet kö-zöl, a XVII. és a XVIII. azonban erre már

nem vállalkozhatott (vö. XVII, 650). Utób-bi köteteknek ugyanis az időközben felnö-vő Arany Juliska és László egyre szapo-rodó üzeneteit is közölniük kellene, ami a feladat kivihetetlenségével fenyegetne. Emiatt csak helyeselni lehet a sajtó alá rendezők döntését, akik ezeket a családi leveleket csak a főszövegben hozott leve-lek megértéséhez szükséges mértékben idézik a jegyzetekben. Ugyancsak a ki-vitelezhetőség szempontja eredményezte, hogy a hivatalos levelek közül csak azok olvashatók a XVIII. kötetben, melyek ki-maradtak a hivatali iratokat közlő XIII. és XIV. kötetekből, vagy ott hiányosan jelen-tek meg.

Az egyes levelek jegyzetei, Sáfrán Györgyi kezdeményezését folytatva, a *Kézirat* – a kötetben K: rövidítéssel – cím-szóval kezdődnek. A sajtó alá rendező itt adja meg a kéziratok lelőhelyét és leírását. Abban az esetben, ha a levél elveszett, a *Kézirat* címszó alatt ezt jelzi a sajtó alá rendező, és azokat az utalásokat ismer-teti, amelyek az elveszett levél egykori létére utalnak. Elveszett levél esetében főszöveggént a levél kikövetkeztethető tartalma olvasható, szögletes zárójelben a sajtó alá rendező kiegészítése. A *Kézirat* címszó után a *Megjelenés* címszó (M: rö-vidítéssel) ismerteti a korábbi megjelené-seket, illetve ha a levél kiadatlan, akkor ezt közli. Új Imre Attila itt adja meg az éppen jegyzetelt levél előzményeit, vagy-is hogy a levél melyik korábbira született válaszul. A *Megjelenés* címszó elveszett levelek esetében értelemszerűen elma-rad. E címszót követi a levélben szereplő személy- és földrajzi nevek, folyóiratok, művek, idegen szavak és kifejezések, táj-szavak, szólások, szépirodalmi és egyéb vonatkozású idézetek, események, folya-matban lévő ügyek külön-külön, a szóba

kerülés sorrendjében történő ismertetése, magyarázata. E jegyzetekben kaptak helyet a családi, illetve nem Aranyhoz szóló, de az ő leveleinek megértéséhez nélkülözhetetlen, más szerzőktől származó levelek, levélrészletek, továbbá az idegen nyelvű levelek és szépirodalmi szövegek fordítása is, miközben általában a fordító személyéről is kapunk tájékoztatást. Az elveszett levelek esetében azonban többnyire elmarad a *Megjelenés* címszó, így ekkor, ha e levelek válaszként születtek – elvben –, nem történhet utalás a korábbira. Igaz, ilyen esetekben a XVII. kötet közölte az előzményeket, a *Kézirat* címszó előtt vagy után (lásd például XVII, 937. levél, 720; 988. levél, 756). Legkövetkezősebben azonban ezekre egy *Előzmény* címszó alatt lehetne utalni, így talán érdemes lenne megfontolni ennek bevezetését.

A jegyzetekben található meg tehát azok az adatok is, melyeket a XV. és a XVI. kötetben még az *Adattár* gyűjtött egybe, nevezetesen a személy- és földrajzi nevek, és a folyóiratok címei (XV, 492–494). Ez a változtatás nem csupán a kötet felépítésének módosítását jelenti, hanem az elvégezhető feladat határainak ésszerűbb kijelölését is. A sorozat XV. és XVI. darabjai még számot adtak az egyes személyek származásáról, szociális körülményeiről, valamint közéleti és irodalmi tevékenységéről is (XV, 492). A két újabb kötet azonban már az egyes személyekhez kötődő adatok közül csak a legfontosabbakat – biográfiai megjegyzések, nyomtatásban megjelent művek említése, az Arannyal való kapcsolat ismertetése – hozzák, röviden, tárgyszerűen (vö. XVII, 651; XVIII, 680). Ám míg a XVII. kötetben az egyes személyek bemutatása az első levélbeli előfordulásnál történik meg (XVII, 651), addig a XVIII. alapelvei szerint az első

levélváltás jegyzeténél (XVIII, 680). Érzésem szerint szerencsésebb volt a XVII. kötet eljárása, hiszen így elméletben elmaradhat egyes, Arannyal nem levelező, de a levelekben akár rendszeresen is megemlített személyek adatainak ismertetése. Új Imre Attila láthatóan törekedett ennek a logikai zsákutcának az elkerülésére, ami azonban értelemszerűen ahhoz vezetett, hogy az általa lefektetett elvet nem alkalmazta következetesen. Például az Arannyal nem levelező Bozzai Pál (bemutatását lásd XVIII, 694), Czuczor Gergely (XVIII, 686), Serényi Lászlóné Bubna Ludmilla (XVIII, 731), Szász Károlyné Bibó Antónia (XVIII, 716), Szilágyi Dezső (XVIII, 686) vagy éppen Szűcs Sámuel (XVIII, 894) adatolása az első levélbeli említésnél történik meg. Más esetekben viszont az ismertetés részben vagy teljesen el is marad. A kötet első, 1385. levelében említett Kazinczy Gáborról például a sajtó alá rendező a levélhez tartozó jegyzetekben megadja – szükségszerűen – a levél megértéséhez szükséges legfontosabb tudnivalókat: „Kazinczy sohasem fogadott el honoráriumot. (Vö. *AJÖM* XVII. 1342. sz., 583.) Majd a Kisfaludy Társaság által kiadott Molière-fordítások tiszteletdíja körül támadt némi nézeteltérés közte és AJ között (vö. az 1673., 1674., 1675. sz. levelekkel).” (XVII, 685.) Az alapelvek ismeretében jogos, hogy az életrajzi adatok nem olvashatók itt, azonban azokat ez az első levélváltásnál (XVIII, 689), sőt a későbbiekben sem találhatjuk meg. Szintén elmaradt a miskolci naplóíró Szűcs Miklós bemutatása az egyetlen levélbeli említéskor (XVIII, 988). Ugyanakkor többször is sor kerül például Tomori (Theodorovits) Anasztáz születési és halálozási évszámmal, illetve a fontosabb adatokkal történő bemutatására (XVIII, 805, 849, 1013). Úgy

vélem, mindezek a hibák elkerülhetők lettek volna, ha a sajtó alá rendező a XVII. kötet gyakorlatánál marad, és a bemutatást az első levélbeli előfordulásakor ejti meg.

Nem szerepelnek a jegyzetekben – véleményem szerint jogosan – azok a személyek, akiket Arany levelezőtársai a Koszorú lehetséges előfizetőinek tartottak. (A névlistákat lásd: 1505–1506, 1513, 1549. sz. levelek.) Ezek a felsorolások főleg irodalomszociológiai szempontból érdekesek, hiszen segítségükkel feltérképezhetők a korszak társadalmának irodalom iránt érdeklődő körei. Ez még akkor is igaz, ha az említett személyek végül nem mind fizettek elő a lapra. (Hasonló vizsgálatokra lásd például az 1851-ben megjelent *Losonczy Főnix* kapcsán: DEMMEL József, „...ösmerem ezt az impertinens akasztófára való publicumot”: A prenumeráció forrásértékének vizsgálata Tompa Mihály kapcsolathálóján keresztül, ItK, 110[2006], 650–676.) Arany János szerkesztői tevékenységének megismeréséhez azonban nem sokban járultak volna hozzá e listák. Véltetően emiatt, illetve az előfizetőnek megnyerni remélt egyének egy részének passzivitása miatt nem tarthatta feladatának a felsorolt személyek ismertetését a sajtó alá rendező. Ezt valószínűsíti, hogy a későbbiekben az említett előfizetők bemutatása megtörténik. (Lásd 1754, 1759, 1906. sz. levelek, jegyzetben: XVIII, 914–915, 918, 1012.)

A XVII. kötet *Név- és címmutatójának* tételeinél az első levélbeli előfordulást, ezzel együtt a személyek legfontosabb adatai ismertetésének oldalszámát kurzív félkövér szedés jelzi. A sorozat XVIII. darabjában azonban ez a fajta jelölés elmarad, ami jócskán megnehezíti az adatismertetések visszakeresését. A kötet *Név- és címmutatójában* az egyes tételek

jegyzetekben való előfordulásának helyét kurzív oldalszám jelzi, ahogyan a XVII. ben is. A XVIII. kötet esetében azonban a személyes adatok megadásának fentebb említett módja miatt az sem jelent megoldást, ha az olvasó a kurzív oldalszámok közül fellapozza az elsőt.

Ezekről a jobbra a problematikus jegyzetelési alapelvekből fakadó hiányosságoktól eltekintve a levelek magyarázó jegyzetei példásnak mondhatók. A levelezőpartnerekről, és a levelekben említett személyekről rendszerint – a fenti elveknek megfelelően – megkapjuk a szövegek megértéséhez szükséges információkat; ahol tudható, a születési és halálozási évszámokat, íróknál, tudósoknál stb. a legfontosabb művek címét és megjelenési idejét is. Legfontosabb művekként általában az Arany folyóirataiban megjelent munkák szerepelnek, az életrajzi adatok közül pedig a kötetben feldolgozott levelek keletkezési idejére vonatkozóak. Fejes István ismertetése például a következő: „Fejes István (1838–1913): író, költő, műfordító. 1860-tól tanár Hódmezővásárhelyen, majd 1865-től lelkész Sátorlajújhelyen. Költeményei megjelentek a VU-ban, Hf-ban, FL-ban és AJ folyóirataiban, a SzF-ben (I. alább) és a Ko-ban: *Meghiusult fénykép* (I. 1. sz. 1863. jan. 4. 12–13.), *Apró örömek* (II. 22. sz. 1863. nov. 29. 516–517.). Vö. még *AjJOM* XVII. 990. AJ kritikát írt verseiről: *Fejes István költeményei* (SzF I. 44. sz. 1861. szept. 5. 691–695.).” (XVIII, 755.)

A földrajzi helyek maradéktalan bemutatására már a sorozat XVI. darabja sem vállalkozott, ám a XVII. és a XVIII. kötetben a legfontosabb esetekben rendszerint megtörténik a topográfiai helyek ismertetése. Arany utazásainak, például a szlácsi kúra lehetséges, illetve tényleges állomásainak mai nevét is megadják a

jegyzetek, valamint a helységek egymástól való távolságáról és Arany lehetséges útvonalainak hosszáról is tájékoztatnak. Az Arany levelezőtársai szempontjából fontos helységekről – például lakóhelyekről, fürdőhelyekről – is megkapja az olvasó a szükséges információkat, ahogyan a kevésbé ismert földrajzi helyekről is, például: „Patmosz: sziget az Égei-tengerben, a mai Törökország nyugati partja közelében.” (XVIII, 745.)

Az átírási elvekről Új Imre Attila csak röviden nyilatkozik, miután megjegyzi, hogy ezek megegyeznek a XVII. kötetével, és lényegében az ott közöltekhöz utasítja az olvasót (XVII, 650–656). A két kötet sajtó alá rendezői betűhív átírássra törekedtek. A XVII. kötetből kiderül, hogy „a *cz*, a *ts*, a hosszú mássalhangzók régies kettőzése és a hiányjel” minden esetben megmaradt (XVII, 653). Mindkét kötetben olvasható, hogy minden szövegváltoztatást jelöltek (XVII, 653; XVIII, 680); a textológiai megjegyzések a levélszöveg alján kaptak helyet (XVIII, 680). Emendálásra pedig csak szabályos ismétlődés, illetve a betűk jól érzékelhető egymásba csúszása esetén került sor a sorozat XVIII. darabjában. (XVIII, 681.) A textológiai jelek listája azonban ebben a kötetben szűkebb, vélhetően mivel itt kevesebb jel alkalmazására volt szükség (vö. XVII, 655–656; XVIII, 681–682). A felsorolásból ugyanakkor kimaradt a kötetben rendszeresen alkalmazott „*leh.*” rövidítés, mely a XVII. kötetben a lehúzza jelentésben szerepel (XVII, 656).

A beszúrássok jelölésére a textológiai jelek között a *besz.* rövidítés szerepel, míg a szövegben a sajtó alá rendező elárulja, hogy sokáig gondolkodott „a beszúrássok főszövegen belüli jelzéséről, amely információkkal szolgálna a levél születésének körülményeiről, a levélíró szokásairól (pl. Szemere Miklós élt gyakran vele), esetleg lelkiállapotáról vagy alkatáról. A {...} talán megfelelő jelzés lehetne – más textológiai funkciót még be nem töltve – e feladatra.” (XVIII, 680–681.) A beszúráss problémájának megoldására tehát két elvet is felvet az átírási elvek ismertetése során Új Imre Attila, ám végül megmarad a korábbi kötetekben már bevált módszerrel. Döntésében közrejátszhatott, hogy a {...} használata egyes többszörösen javított levélpiszkozatok esetében nehezen lenne kivihető.

Az Arany János Összes Művei kritikai kiadás Új Imre által sajtó alá rendezett XVIII. kötete tehát nem mentes az apróbb hibáktól és hiányosságoktól, azonban egy ilyen jellegű munka nem is lehet hibátlan, legfeljebb törekedhet e jelző elérésére. Ebben a törekvésben a kiadni kívánt szövegtörzset jellegzetességeihez igazított alapelvek nyújthatnak segítséget a sajtó alá rendezőnek, és úgy vélem, hogy a jelen kiadás elveit a megfelelő körültekintéssel választották meg. Részben ennek, részben pedig a kiválóan megszűrt és mégis kellően informatív ismeretanyagnak köszönhetően a XVIII. kötet komoly munka, mely méltó a nagy múltú sorozathoz.

Gábori Kovács József

MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

Gintli Tibor: Irodalmi kalandtúra. Válogatott tanulmányok

Budapest, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2013, 322 l.

Mint azt az előszóból megtudjuk, Gintli Tibornak ez az első tanulmánykötete. Közli az ezzel kapcsolatos elvárását is: szerinte egy ilyen kötetnek „illik átfogó képet adni” szerzője eddigi tudományos tevékenységéről. Jól tudja, hogy az effajta vállalkozás csak akkor lehet sikeres, ha az olvasó elfogadja, hogy az egyes tanulmányok között van valamiféle kapcsolat, amelyet Gintli szerint az olvasói mentalitás és a kutatói attitűd képes megteremteni.

Az első blokk tanulmányainak tárgya Ady költészete, pontosabban a „látnok-költő” szerepének felülvizsgálata. Ez a legkorábbi írás, mely még az 1990-es évek elején született, amikor jó okkal regisztrálhatta az Ady költészetétől való elfordulást, nem csupán az olvasóközönség, hanem a szakma köreiből is. Lábjegyzetben azonban pontosít: ekkor még nem lehetett előre látni az évtized végétől „némiképp megélnék” Ady-kutatást. Mindenesetre a saját maga elé kitűzött cél alighanem ma is aktuális. Gintli újra fel akarja tární a költészet belső kapcsolatrendszerét, rekonstruálni azt a szemléletmódot, amely lehetővé teszi az ellentétes elemek egymás mellett élését. Igazából az érdeklő (s mint látni fogjuk, nemcsak Ady esetében), hogy miként viszonyul Ady lírája ahhoz, amit „Minden-élménynek” lehet nevezni, s ami idővel kétségkívül vezérmotivummá válik ebben a költészetben. Gintli kimutatja, hogy jószerivel minden, a szakirodalom által tárgyalt tematikus mozzanat ennek rendelődik alá. Így például a Mámor vagy az alkohol motívuma csupán eszköz a Minden, vagyis „az énen kívüli irracionális valóság” (19) megpil-

lantására. A halál sem biológiai megsemmisülés Adynál, hanem „az én feladásával elnyerhető teljesség” (20); s végül a Pénz sokszor (és leegyszerűsítően) emlegetett témája sem egyéb, mint az élettelenség kivívásának lehetősége – természetesen a jövőben, hiszen a jövő a teljesség elérésének ideje. Fontos és érdekes megállapítása szerzőnek, hogy a *teremtés gesztusa* hiányzik Ady lírájából, ami legalábbis meglepő a „Minden-akarás” költőjénél.

A felsorolt motívumok jelentősége a költői pálya során változik, de voltaképpen mindegyik motívum a Minden maga, ugyanakkor egyik sem azonos vele. „Tragikus, kudarcra ítélt kísérlet Ady költészete. A Mindenhez való közelítésének módja ugyanis a misztikával rokon, de hiányzik a misztikus élmény legalapvetőbb feltétele, a hit evidenciája.” (29.) Ez a kijelentés gondolkodóba ejtheti az olvasót. Hiszen, ha elfogadjuk is Gintli állítását (s magam hajlok rá, hogy elfogadjam), ez még csak egy ember egzisztenciális „projektumának” kudarcáról szól. Márpedig az ilyesfajta kudarc nagy költői teljesítmények eredője lehet (bár természetesen nem szükségszerűen lesz az). Nem gondolom, hogy a szerző másként vélekedne erről, a megfogalmazás azonban kissé félrevezető. Maga a gondolatmenet világos: Ady saját „léteproblémáját” akarta megoldani, a verset gyakorta – szerintem nem mindig – csupán ennek eszközeként kezelte („Én voltam az úr, a vers csak cifra szolgálja”). Gintli joggal véli úgy, hogy a sokszor hátrányként emlegetett „műgondhiány”, Ady nevezetes „slendriánsága” ennek a felfogásnak az egyenes követke-

ménye volt. A poétikai vizsgálatnak azonban nem kell követnie a költő szemléletmódját; elegendő, ha tud róla.

Gintli Tibor szerint a mindenség-élmény extázisa volt a fontos Ady számára. Ennek alaposabb megértéséhez Kierkegaard filozófiáját hívja segítségül. Ady líráját folyamatosan átjárja a metafizika létezésében való hitnek és a metafizika megkérdőjelezésének alternáló mozgása. Ez a hit egy időben szinte teljes tagadássá alakult nála, amely az irodalomtörténész szerint képalkotási válsághoz vezetett, melyet nem tudott megoldani. Meggyengült lírájának szimbólum-teremtő képessége. A dán filozófus és a magyar költő között egy fontos mozzanat révén vonhatunk párhuzamot: ha a *Vagy-vagy* egyik alapvető gondolata a szerelem beteljesedésétől való félelem, ugyanez a szorongás Ady lírájában is fontos helyet kap. A szerző koncepciója szerint *A menekülő Élet* kötettől eluralkodik nála az elégikus hangnem, amely a létezés teljes kudarcának élményét hivatott közvetíteni. Ady költészete „megreked a rezignáció stádiumában” (42). A Kierkegaard-féle ironikus szubjektum felé közelít, aki a közvetlenül adott valóság *egészét* elutasítja. Ebből az elutasításból következik a pillanatnyiság megnövekedett szerepe, hiszen az örökkévalóság vágya: a Minden, vagyis a végtelenség elnyerése csak a pillanatban realizálódhat. Vagyis Adynál a pillanatban az én a végtelen megvalósulásának küszöbéig jut el, de sohasem tovább. Ezen a ponton Gintli nagyon érdekes következtetést von le. Azt állítja, hogy a végtelenséghez fűződő ellentmondásos viszony (amely megfelel a kierkegaard-i esztétikai stádiumnak) a „szimbolizmus poétikája számára kifejezetten termékeny” (51). Tehát maga is úgy látja, hogy a személyes egzisztén-

ciális terv kudarcra ítéltsége kirajzolhatja egy nagy költészet terét, ha megfelelő poétikai szemléletmóddal és eszköztárral találkozunk.

Az *Ady beszédmódja az istenes versekben* című írás elején az Ady költészetétől való eltávolodás lehetséges okait veszi számba. A legkézenfekvőbb ok persze az, hogy ennek a lírának a domináns hangneme a pátosz, márpedig napjaink átlagolvasója (ha beszélhetünk ilyenről) az iróniát részesíti előnyben. Nem mintha Adynál nem lenne nyoma az iróniának (főleg önironia formájában); ám Gintli szerint még az önironia is a „nagyszabás” jegyében bukkan fel. Talán ritkábban szoktunk gondolni arra, amit a második okként nevez meg az irodalomtörténész, nevezetesen arra, hogy ez a szövegvilág „feltétlen azonosulást” követel meg az olvasótól, ami szintén nem népszerű napjainkban. Gintli, aki a kötet legtöbb tanulmányában a tárgyalt alkotó recepciójának aktuális állásából indul ki, természetesen Adyval kapcsolatban is felveti azt a kérdést, hogy az irodalomtörténészek milyen módon segíthetnének költészetének hozzáférhetőbbé tételében. Az 1912 utáni periódus verseinek tüzetesebb vizsgálatát ajánlja, mivel Rába György nyomán ő is úgy látja, hogy ebben az időszakban visszaszorul a szecessziós dekorativitás és a pátosz, egyfajta „intellektualizálódás” következik be, poétikailag pedig megjelenik az élőbeszéd-imitáció regisztere is. Fontos és nagyon józan ajánlat a szakma számára, hogy nem a teljes életművet kell újra felfedezni, hanem sokkal célszerűbb néhány verset kiemelni. Az „istenes” versek ezért nem a témájuk miatt bírnak számára jelentőséggel, hanem azért, mert poétikailag korlátozzák az Ént. Felsorolja „szubjektum abszolutizálásával szemben

ható nyelvi jelenségeket” ebben a periódusban: ilyen például a párbeszéd-szituáció, valamint a hagyomány nyelveinek versbe írodása. Közelebről az *Istenhez hanyatló árnyék*, valamint *Szent Lehetetlenség zsoltárja* című versek elemzése révén mutatja fel, hogy miképpen válik alkalmassá Ady lírája az „elvont versbeszéd” megvalósítására.

A következő egység írásaiban Babits költészetéhez közelít, mégpedig egyik kedvelt vizsgálódási területe, a kötetkompozíciós elvek rekonstruálása révén. Érdekes, hogy itt is visszatér az Adynál kimutatott problematika, vagyis az élet teljességének megragadása mint lírai program, valamint a szándék elvi megvalósíthatatlansága, ami poétikailag is kijelöli a terepet. Szinte magától értetődő, hogy ezúttal is az egyik legjelentősebb előddel, Rába Györggyel bocsátkozik párbeszédbe. Gintli Tibor általában nagyon autonóm módon, ugyanakkor nagy tisztelettel kezeli az irodalomtörténeti hagyományt, a szakmai elődök munkáit. Tovább építi azt, amit építkezésre alkalmasnak ítél, és vitatkozik azzal, amit szíve szerint nem vinne tovább. Így jár el például a szinte már közhelyszerűen előkerülő Bergson-hatás kérdésében is. Alighanem igaza van abban, hogy Rába túlhangsúlyozza a bergsoni önkéntelen emlékezet párhuzamát a *Danaiák* esetében: erre nézvést Gintlinek meggyőző érvei vannak. Nyilván nem Bergson Babitsra gyakorolt hatásának pusztá tényét tagadja, ami abszurd lenne, hanem arra a nyilvánvaló tényre hívja fel a figyelmet, hogy az elméleti szöveg és a vers nem azonos nyelvi közegben mozog. Ezért aztán mindig fokozott elővigyázattal kell kezelnünk a „hatásvizsgálat” eredményeit. Gintli ennél termékenyebbnek tartja a versek össz-

játékát vizsgálni az egyes köteteken belül. Babits első és második kötetének kompozícióját feltárva arra az eredményre jut, hogy a görögség imitációja nem jelent fordulatot a korai lírában, s hogy az ironikus költői önreflexió mindkét műben jelen van. Babits első és második kötetének kompozíciója között leginkább párhuzamok mutathatók ki szerinte: ugyanazokat az eljárásokat figyelhetjük meg, talán kevésbé „erőteljesen”. Mindenesetre mindkét kötet versvilága a szín-színtelenség, vágy-lemondás, vitalitás-élettelenség, egység-sokféleség által alkotott struktúra szerint tagolódik.

Talán meglepő sokak számára, hogy Gintli Tibor szerint ez a költészet is leértékelődött a közelmúltban, akárcsak Adyé, ha nem is pontosan úgy, és talán nem olyan mértékben. A *Babits-líra viszonya a modernséghez* című írásban ezt (nyilvánvalóan az irodalomtudomány belső átrendeződését helyezve a középpontba) a hermeneutika térnyerésével magyarázza. Gintli érvelése szerint a hermeneutika ugyanúgy a hagyományt helyezi a középpontba, mint maga Babits az 1920-as évektől, ám egy másfajta, folyamatosan a jelennel dialogizáló hagyományfogalommal dolgozik. Ebből a szempontból nézve pedig a babitsi „értékkörzés” attitűdje időszerűtlennek látszódhatik. Az irodalomtörténész ezt követően két nyomvonalon indul el. Egyrészt amellet érvel, hogy Babits képviselhette ugyan a konzervatív értékkörzés álláspontját, lírájának poétikai vizsgálata azonban ettől egészen eltérő eredményekre juthat. Másrészt viszont felveti azt a lehetőséget, hogy a költő viszonyának ilyenénképpen való beállítása nem több, mint figyelmetlen leegyszerűsítés, s hogy Babits hagyománytudata ennél sokkal nyitottabb volt. Ezúttal is a kötetkompozíció elemzése során jut arra

következtetésre, hogy ennek a lírának a legfontosabb jegyei (a személyesség viszfogása, az önreflexivitás) a lírai modernséghez kapcsolódnak. Eltekintve attól, hogy jómagam nem tulajdonítanék ilyen befolyást egy interpretációs iskolának (még a hermeneutikának sem, amely pedig ténylegesen nagy hatást gyakorolt az irodalomtörténészek egy generációjára a közelmúltban), a Babits-jelenséget ez a tanulmány szerintem egy lényeges ponton és jól ragadja meg.

József Attila *Eszmélet*-ciklusának értelmezése terén vitába bocsátkozik egyrészt Kulcsár Szabó Ernővel, aki ezt a művet „későmodern” költeményként tartja számon. Ebben a koncepcióban szerinte a mélyén rejlő célelvőség a problematikus. Ha ugyanis egy fejlődési vonalat tételezünk, s ezen kívánjuk elhelyezni az adott művet, könnyen előfordulhat, hogy az elemzés során csak azt látjuk meg belőle, ami ezt hipotézist igazolja. József Attila legtekintélyesebb hazai szakértőjével, Tverdota Györggyel szemben pedig azt a véleményét hangoztatja, hogy az *Eszmélet* sajátos értelemben vett ciklus, amelyben az egyes szakaszokon belül a folyamatosság, a szakaszok között pedig a megszakítottság dominál. A mű tehát a ciklus és az egységes vers közötti átmeneti formák közé sorolható, s ilyen értelemben különleges, egyedi alkotás, az életművön belül egyszerűnek mondható.

Amikor Radnóti Miklós költészetéről értekezik, szintén a recepció aktuális állásából indul ki. Ezúttal azt a szakirodalomban elterjedt vélekedést vizsgálja felül, mely szerint az 1930-as évek közepétől klasszicizáló fordulat következett be az életműben. Gintli álláspontja az, hogy erre a korszakra is a többféle beszéd mód jellemző, amelyeknek ugyan mindegyiké-

ben megvan a klasszicizálás, de ettől még a köztük levő különbségek nem szűnnek meg. Radnóti e korszakban született versei a korábban már kialakulóban levő „erősen vizuális, jelentéssűrítő, a fogalmi nyelv elégtelenségével szembesítő poétikájának bizonyos elemeit” (101) őrzik. Kiemeli az *Álomi táj* című verset, amelyet a kommentátorok általában Brentano-pastiche-nak tekintenek (van, aki éppen ezért nem tartja jelentős műnek). Gintli karakterisztikusan dönti el az axiológiai kérdést: egyszerűen nem vitatkozik azokkal, akik a verset sikerületlennek tartják. (Ebben alighanem szintén igaza van.) Ahhoz, hogy pontosabban ragadhassa meg az *Álomi táj* sajátos beszéd módját, a saját és a megidézett szöveg viszonyát, mellékelte Brentano *Sprich aus der Ferne* című versének önmaga által készített nyersfordítását is. Végül, akár más költők esetében is láttuk, a mintakövetésnél fontosabbak látja a Radnóti-versben felsejlő önidézeteket és az életmű kontextusán belül maradó textuális utalásokat. Állítása szerint a képiség mint sugalmazásra épülő figurativitás, amely a korábbi időszakokban kimutatható, ha visszaszorulóban is, de jelen van Radnótinak ebben a versében. Végkonklúziója pedig az, hogy irodalomtörténészként érdemes a „halkabb szólásokra” (110) is odafigyelni egy-egy pályaszakasz leírásakor.

Gintli Tibor jelenleg Krúdy egyik legjobb szakértője, így nem csoda, hogy összegyűjtött egy csokorra valót a vele foglalkozó írásaiból is. Abból indul ki, hogy az életmű jelentős része a szerelem-elbeszélés változataként olvasható, méghozzá azzal a modalitással, hogy Krúdynál fontosabb az udvarlás vagy a hódítás tartása, mint a beteljesülés. Ezen a szálon haladva Gintli ismét szóhoz tudja juttatni

kedves filozófusát. Kierkegaard-nál *A csábító naplójában* ugyanis megtaláljuk a szerelem végtelenségét a viszony megszakítása révén megőrző szerelem-elbeszélés prototípusát. Nos, ennek egyik variációja például a közvetlenül a halál előtt beteljesülő szerelem története, amely többször is megjelenik Krúdy életművében. Az irodalomtörténész kapcsolatot tud teremteni az irodalomtörténetben hírhedté vált „Krúdy-hangulat” és a dán filozófus idevonatkozó nézetei között is, akinél a hangulat a fakticitástól való függetlenedés eszköze, s mint ilyen, megőrizhető. Vagyis kapcsolatba hozható a Krúdynál oly hangsúlyos emlékezés-tematikával, mégpedig az úgynevezett „megsokszorozó” emlékezettel, amely nemcsak felidézi tárgyát, de bizonyos értelemben meg is alkotja azt. Összességében Gintli úgy látja, hogy Krúdy prózája túllép a romantika horizontján, mert az elégikus-nosztalgikus regiszter mellett megszólal nála az ironikus modalitás is. Ez az összefonódás adja a Krúdy-próza egyik specifikumát.

Gintli szerint Krúdy nem illeszkedett zavarmentesen a Nyugat-kánonba. „A Nyugat kritikusai a modern epikát – némi leegyszerűsítéssel élve – a valószínűséget preferáló realista indíttatású próza és a lélektani elbeszélés kategóriáihoz kapcsolták.” (129.) Emellett még a „stilizáltan artistikus narráció” számíthatott elismerésre a részükről, ezért aztán szövegeinek szecessziós rétege felől tudták a leginkább elismerni Krúdy műveit. Az irodalomtörténész szembeállítja Móricz kiemelten pozitív irodalomtörténeti megítélését Krúdyéval, pedig ez utóbbi „a prózapoeitika innováció terén kétségkívül jelentősebb teljesítményt” (130) nyújtott. A kutatás célja így az lehet szerinte, hogy ennek az írónak a meghatározó jelentő-

sége mind szélesebb körben nyilvánvalóvá váljék. Erre szolgálhat az elégikus hangoltság és az ironikus regiszter egymást kiegészítő működésének vizsgálata, valamint a világirodalmi párhuzamok megvonása is. Gintli óv a Prousttal való hagyományos összevetés túlerőltetésétől is, mert az elfed más lehetséges analógiákat. Thomas Mannt, Hašeket, a pikareszk hagyományt említi többek között. Külön írást szentel a kulináris elbeszéléseknek. Az evésre való reflektálás Krúdynál rituális cselekvéssort jelent, amelyet az ételekhez fűzött kommentárok egészítenek ki. Egyszerre érvényesül bennük a komikus és az elégikus nézőpont, valamint a helyzetek groteszk kiélezése. A kulináris elbeszélések különös kapcsolatot tartanak a halál-tematikával; ez a haláltudat nem elvont, nem is személyes önreflexió, hanem „kollektív jellegű” (150) állítja Gintli (meggyőzően). Mivel „a halál feladványának nincs megoldása”, az író ironikusan felhasználhatja a közhelyes bölcsességeket – hiszen a halálról úgy se lehet mondani semmi érvényeset. „Az elmúlás közhelyes, unalmas, nevetséges ténye még csak nem is titok, nincs mit szóra bírni benne.” (151.) Gintli Tibor azonban nem kíván apologetikát művelni. Számot vet az ismétlődés, a repetitív jelleg erős jelenlétével kedves írójának életművében (akárcsak korábban az Ady-féle önismétlésről szólván). Márpedig világosan látja, hogy ennek poétikailag vannak negatív vonatkozásai. Ezeket mindkét alkotónál enyhíthette volna a poétikai önreflexió, ám erre „nem mutattak nagy hajlandóságot” (156).

A Narratív nyelv és társadalmi indentitás és az *Anekdota rediviva* című blokkokban a 20. századi magyar prózaírodalom fontos irodalomtörténeti összefüggéseihez szól hozzá. Mindig konkrét életművek

kapcsán fejt ki véleményét, s mindig az a célja, hogy az irodalomtörténet eszközeivel segítse a mai olvasót abban, hogy múltbéliből jelen idejűvé tehesse ezeket a szövegvilágokat a maga számára. A Móricz-újrértékelés kapcsán például a szövegek többértelműségének belátásától reméli ezt. Az egyoldalú realizmus-középpontúság elutasítását ennek az írónak az esetében nem az olyan prózapoétikai vonásoknak a művekbe való „belelátásával”, akarja párosítani, amelyek attól idegenek. Az elbeszélés tempójának változásaira, a „ritmusra” helyezné a hangsúlyt, s újrértelmezné a romantikus hagyomány szerepét a modernség szempontjából. Ma úgy tűnik, mondja, hogy „a realizmus a romantikának egy változataként fogható föl, amely olyan összetett módon viszonyul a maga fődiskurszához, ahogyan például a népiesség: azaz számos poétikai jellegzetességében osztozik, miközben több ponton szembe is fordul vele” (161). A romantika tehát élő, átformálódó hagyomány Móricznál, amely időnként az expresszionizmus felé mutat. Felhívja a figyelmet arra is, hogy a lélektani motiváltság vagy narratív szükségszerűség helyett *a mitikus szinthez kapcsolódó önreflexió* teremt fordulópontokat Móricz egyes regényeiben. Ebben a szellemben értelmezi újra *Az isten háta mögött* című regény és Flaubert *Bovarynéjének* kapcsolatát. A két mű „összeolvasását” hasznos műveletnek tartja, de hangsúlyozza a móriczi mitikus és a flaubert-i egzisztenciális szint alapvető különbségét is. Akadnak viszont olyan írók, akikkel szemben ennél kritikusabb hangot üt meg, noha a megértő, belehelyezkedő szemléletmódot sem adja fel. Ilyen Szabó Dezső, akinek a leghíresebb regényét menthetetlen kudarcnak tartja, de a kritikai hangok dominálnak Pap

Károly, illetve egy kortárs író, Závada Pál művének tárgyalásakor is.

Az anekdotával kapcsolatban koncepciójának lényege az, hogy nem pusztán lehetségesnek tartja az anekdotikus elbeszélésmód és a modern prózapoétikai eljárások együttélését, hanem feltételezi, hogy az anekdota modern narratív eljárások alapja is lehet. Ennek példaként elemzi az *Esti Kornélt*, amelyben, mint tudjuk, visszaszorul a lélektani elbeszélésmód, így a Nyugat körében elfogadott regényszerűség-kritériumok is módosításra szorulnak. Ezek a változások Gintli szerint kapcsolatba hozhatók az anekdota műfaji jellegzetességeivel. (Ezt Babits is pontosan látta korabeli kritikájában, ám nem ismerte fel, vagy nem volt kedve elfogadni e beszédforma funkcióváltását Kosztolányi művében.) Cholnoky Viktorról és Cholnoky Lászlóról szólván elutasítja a „köztesség” irodalomtörténeti kliséjét. Ezeknek az íróknak a jelentőségét és modernségét a hagyomány folytatásában és átformálásában látja megnyilvánulni, ami ismét csak a teleologikus irodalomszemlélettől való idegenkedésből ered. Az irodalomtörténet szerinte nem „karakteres stációk” egymásutánja, amelyek között átmeneti alakzatok is fel tűnhetnek. A köztség ugyanis mindig leértékeléssel jár a későbbi, magasabb rendű állapothoz képest. Cholnoky Viktornál szerinte az irodalom lényege a kitaláltság, fikcionalitás, vagyis a hihetetlen, képtelen cselekmény, s mint ilyen, nem választható el az anekdota-formától. Cholnoky Lászlónál szintén amellet érvel, hogy az elterjedt vélekedéssel ellentétben az anekdota is alkalmas egyfajta lélektaniségi írói megjelenítésére; a külső és a belső idő elkülönítése, amely a modern prózára oly nagy hatást gyakorolt, összeforrhat az anekdotikus hangoltsággal.

A kötetet logikusan zárja *A magyar irodalom története* három kötetéről írott recenzió. Sokakkal szemben Gintli nem hajlandó „tanulmánygyűjteményként” kezelni ezt a vállalkozást. Felteszi ellenben a kérdést: megvalósítható-e az irodalomtörténet-írás a plurális modellje? Hogyan használja ki ez a kollektív munka a megszakított folyamatosság szerkezetéből adódó lehetőségeket? Gintli elismeri, hogy a célul tűzött elbeszélést sikerül lebontania; ám ez önmagában nem elég az egymástól különböző, lehetséges történetek felvázolásához. Szerinte a cím inkább párhuzamos történeteket ígér az olvasónak, s talán erre

kellett volna helyezni a hangsúlyt. Más kritikusokkal ellentétben neki értelmes javaslatok is vannak erre a hangsúly-áthelyezésre: lehetnek volna a kötetekben rivális narratívák, időrendet felbontó narrációk. Egy adott esemény megjelenhetett volna úgy is, mint több különálló történet közös alkotóeleme. A munka céljára vonatkozóan azonban, amelyet így foglal össze: „a totális elbeszélés iránt táplált illúziók elbizonytalanítása” (320), maradéktalanul egyetért. Gintli Tibor kiváló kötetének egységét valóban az olvasói mentalitás és a kutatói attitűd erős és jól érzékelhető orientációja teremti meg.

Angyalosi Gergely

MTA BTK Irodalomtudományi Intézet